

**LISONIY BELGI GRADATSIYASINING TIL BIRLIKLARINI
SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI**

Azimova Dilobarxon Berdiali qizi

Farg'ona viloyati, Qo'qon Shahar

dilobarkhonazimova@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15179259>

***Annotatsiya:** Til — insoniyatning eng muhim kommunikativ vositasidir. U insonga o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini va g'oyalari ifoda etishga imkon yaratadi. Tilning shakllanishida va uning dinamikasida turli xil lisoniy belgilar muhim rol o'ynaydi. Lisoniy belgi gradatsiyasi esa - bu til belgilarining ma'nolari, darajalari va qiyofalarini tahlil qilish va ularni tasniflash jarayonidir. Ushbu maqolada lisoniy belgi gradatsiyasining til birliklarini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** lisoniy birliklar, belgi gradatsiyasi, semantic gradatsiya, sintaktik gradatsiya, leksikal gradatsiya*

Kirish. Ma'lumki lisoniy birliklar sistema tarkibida ma'lum munosabatda bo'ladi. Ularni dastlab ikki guruhga ajratish mumkin: 1) bir sathga mansub bo'lgan birliklar munosabati; 2) turli sathga mansub bo'lgan birliklar munosabati, ya'ni sathlararo munosabat. Bir sathga mansub bo'lgan birliklar o'zaro ikki xil munosabatga kirishadi: 1) uyadoshlik (paradigmatik) munosabati; 2) ketma-ketlik munosabati. Ketma-ketlik munosabati Bir sathga mansub bulgan birliklar nutq jarayonida o'zaro ketma-ket bog'lanib ma'lum axborot tashish uchun xizmat qiladi. Har bir lisoniy birlikning vazifasi ketma-ketlik (sintagmatik) munosabatga kirishganda namoyon bo'ladi. Nutq jarayonida ikkita birlikni hech qachon bir vaqtda talaffuz qila olmaymiz. Oldin bittasini, so'ng ikkinchisini, uchinchisini va h.k talaffuz qilamiz. Lisoniy birliklarning ma'lum chiziqda ketma-ket bog'lanishi ikki elementni hech qachon bir vaqtda talaffuz qilishga imkon bermaydi. Muayyan cho'ziqlikka ega bo'lgan ikki va undan ortiq elementlarning ketma-ket munosabati ketma-ketlik (sintagmatik) munosabat sanaladi. Masalan, ishchilarga so'z shakli tarkibidagi ish-chi-lar-ga morfemalari bir qatorda ketma-ket joylashadi. Bundan ketma-ketlik munosabati faqat nutqqa xos degan xulosaga kelmaslik kerak. Ketmaketlik munosabati imkoniyat va voqelik dialektikasini o'zida mujassam qilgan holda tilga ham, nuqqa ham xosdir. Har qanday ketma-ketlik munosabati ma'lum tilda amal qiluvchi muayyan qoidalar, andozalar asosida maydonga keladi. Bunday qoida, andozalar ijtimoiy mohiyatga ega bo'lib, u yoki bu tilning har bir vakili ongida tayyor holda mavjud buladi.

Lisoniy belgi gradatsiyasi - bu tilshunoslikda belgilarni ma'nosi va ahamiyati bo'yicha tasniflash jarayonidir. Bu jarayon orqali til birliklarining turli xil darajalari,

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o'zaro aloqalari va o'zgarishlari aniqlanadi. Lisoniy belgilar keng ko'lamli tushunchalarni, his-tuyg'ularni, fikrlarni ifodalashda foydalaniladi. Belgilarning gradatsiyasi til birliklarining semantik, sintaktik va pragmatik jihatlarini ham qamrab oladi.

Ushbu jarayonda lisoniy belgilar har biri o'ziga xos ahamiyatga ega. Misol uchun, so'zlar, frazalar, iboralar, jumlar va umuman til birliklarining barchasi gradatsiyaga bog'liq. Har bir til birligi o'z vacini va ma'nosiga ega bo'lib, u lisoniy belgilar orqali to'liq olish mumkin.

Lisoniy belgi gradatsiyasi til birliklarida bir necha usulda namoyon bo'ladi. Ular orasida quyidagi jihatlar mavjud:

1. Semantik gradatsiya: Bu o'zgarishlar so'zlarning ma'nolaridagi farqlar bilan bog'liq. Masalan, «yengil» so'zi turli kontekstlarda turlicha ma'noga ega bo'lishi mumkin: «yengil yuk» vs «yengil ta'sir».

2. Syntaktik gradatsiya: Bu jarayon til birliklarining sintaktik strukturasi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Jumlaning tuzilishi o'zgarishlarga uchraganda, uning ma'nosi ham munosib ravishda o'zgaradi.

3. Pragmatik gradatsiya: Bu til birligining kontekstga bog'langan holda foydalanilishini nazarda tutadi. Ma'lum bir ifoda yoki so'zlar qo'llanilishida turli kontekstlar muhim rol o'ynaydi.

4. Lexikal gradatsiya: So'zlarning ma'nosi va ahamiyati generatsiyasi jarayonida barchasi bir-biri bilan bog'liqligini hisobga olish zarur. Bir so'zning sinonimlari, antonimlari va silsilalari ularning ma'lum bir kontekstda bir-birini to'ldirishiga yordam beradi.

Til Birliklarini Shakllantirishda Lisoniy Belgilarning O'rni

1. His-tuyg'ularni ifodalash: Lisoniy belgilarning gradatsiyasi, turli his-tuyg'ularni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, «muhabbat» so'zi, o'zining turli darajalari bilan his-tuyg'ularning kuchini namoyon etadi. Jarayon davomida, lisoniy belgilar insonning hissiy holatini yanada aniqroq va ravshanroq ifodalay oladi.

2. Fikrlarning ifodalashidagi muhimlik: Lisoniy belgilar, fikrlarni ifodalashda juda muhimdir. Ular insonning fikrlarini, qarashlarini va dunyoqarashini aks ettiradi. Fikrlarning turli darajalari va nuanslari lisoniy belgilar orqali aniq va ma'noli tarzda talqin qilinadi.

3. Munozara va dialektikaning o'ziga xosligi: Lisoniy belgilar munozara jarayonida ham o'rni muhimdir. Insonga muloqot jarayonida o'z fikrlarini talab qilsa, lisoniy belgilar orqali o'z pozitsiyalarini himoya qilish va bahs yuritish imkoniyatini yaratadi.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR NAZARIYANING AMALIYOTGA TATBIQI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Xulosa. Umuman olganda, lisoniy belgi gradatsiyasi til birliklarining shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular turli darajadagi ifodalarni, fikrlarni, his-tuyg'ularni aniqlashda va ifodalashda yordam beradi. Tilshunoslar lisoniy belgilar orqali tilning semantik, sintaktik va pragmatik jihatlarini ko'rib chiqadilar va bu jarayonda munozarani yanada boyitish imkonini yaratadi. Kelajakda lisoniy belgi gradatsiyasini yanada chuqurroq o'rganish, tilshunoslik va lingvistik tadqiqotlar sohasidagi yangi yo'nalishlarni ochadi. Ushbu maqolada keltirilgan fikrlar va jihatlar lisoniy belgi gradatsiyasining til birliklarini shakllantirishdagi o'rnini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Buning natijasida, til va uning to'qima tushunchalari yanada boyib, o'zaro aloqalar va kommunikatsiya jarayonlari yanada samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. S. A. Akmalov, "O'zbek tili: til va uning tuzilishi", Toshkent, 2021.
2. M. A. Qodirov, "Lisoniy belgi va semantika", Samarqand, 2022.
3. H. T. Isroilova, "Til birligi va uning pragmatik o'rni", O'zbekiston fanlar akademiyasi, 2023.
4. I. X. Xolmatova, "Fikrlash va ifodalash jarayonida lisoniy belgilar", "Linguistika" ilmiy jurnali, 2023, 1-son.
5. M. G. Sultonov, "Interpretatsiya va til: lisoniy belgilar nuqtai nazaridan", "Linguistik tadqiqotlar", 2022, 5-son.